Учені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського Серія «Філологія. Соціальні комунікації». Том 22 (61). № 4 (1). 2009 р. С. 148 – 153.

УДК 811.162.1'06'373.7'42-26

ТИПИ ТА ФУНКЦІЇ СЕМАНТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У СУЧАСНІЙ ПОЛЬСЬКІЙ ПРОЗІ

Ю. М. Дільна

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

Статтю присвячено дослідженню семантичних трансформацій фразеологізмів у творах сучасних польських прозаїків Ігнація Карповича та Йоанни Фабіцької. Показано, як шляхом розміщення традиційної фразеологічної одиниці в нетиповому контексті авторам вдалося досягнути потрібного художнього ефекту – посилення образності, емоційності, гумористичного чи іронічного звучання твору.

Ключові слова: фразеологізм, фразеологічна трансформація, семантична трансформація, контекст, подвійна актуалізація фразеологізму, розгорнута метафора, розширення меж лексичної сполучуваності фразеологізму.

Свідоме порушення усталених мовних схем – один із популярних способів прояву неповторної авторської індивідуальності через відмову від шаблонних способів зображення дійсності. Очікуваного художнього ефекту письменники, зокрема, досягають шляхом семантичної трансформації фразеологічних одиниць (ФО), тобто через уживання стійких словосполучень у нетиповому для них контексті.

Мета нашого дослідження – показати особливості функціонування семантичних трансформацій фразеологізмів у сучасному польському прозовому тексті, а зокрема – виділити типи семантичних трансформацій і визначити їхні функції в художньому творі. **Актуальність** теми зумовлена спрямованістю сучасного мовознавства на вивчення функціонального аспекту семантичної трансформації фразеологізмів та відсутністю комплексних праць, присвячених дослідженню цього мовного явища крізь призму сучасної польської прози. У свою чергу, серед мовознавців, які досліджували функціонування семантичних трансформацій ФО в тексті, зазначимо таких, як В. Білоноженко, І. Гнатюк [15], О. Бойко [16], Е. Колесникова [18], Б. Подгурська [19], Л. Болдирева [17], Я. Ліберек [10], Ґ. Дзямська-Ленарт [2], Ґ. Майковська [11], А. Пайдзінська [12] та ін[1].

[1] Термін "семантична трансформація фразеологізмів" уживаємо вслід за представниками вітчизняного мовознавства (В. Білоноженко, І. Гнатюк), при чому під семантичною трансформацією

Джерельною базою для дослідження слугують твори сучасних польських прозаїків Ігнація Карповича ("Неало" [8], "Диво" [7], "Нова квітка правителя" [9]) та Йоанни Фабіцької ("Шалене життя Рудольфа" [4], "Свинячим підтюпцем" [5], "Секс та інші неприємності" [3], "Танго ортодонто"[2] [6]).

Творчість цих авторів – це два яскраві індивідуальні, але дуже несхожі один на одного стилі. Чотирилогія Й. Фабіцької написана у формі щоденника головного героя – щирого, по-дитячому наївного юнака. Твір читається легко і раз у раз викликає посмішку, а то й відвертий сміх. Аби надати розповіді потрібного звучання, авторка використовує ефект несподіваності, алогічності, невідповідності між явищами, які зіставляє. Для творчості І. Карповича, натомість, характерне складне переплетення художньої та публіцистичної манери викладу, максимальна натуральність зображення дійсності поряд із тяжінням до каламбуру та мовної гри. Спільним знаменником у творчості Й. Фабіцької та І. Карповича є прагнення до реалізації свободи на рівні мови через пародіювання усталених стилістичних схем з допомогою певних вербальних засобів, у т. ч. з допомогою прийому семантичної трансформації ФО.

У творах Й. Фабіцької та І. Карповича виявлено 80 семантичних трансформацій фразеологізмів. Найчисленнішу групу серед них становлять випадки повної або часткової подвійної актуалізації ФО, дещо рідше автори вдаються до розгорнутих метафор та розширення меж лексичної сполучуваності фразеологізмів.

Подвійна актуалізація ФО полягає у створенні таких контекстуальних умов, при яких фразеологізм реалізує себе у двох планах: власне фразеологічному (як одне ціле, значення котрого не є сумою значень окремих компонентів) та буквальному (як омонімічне фразеологізмові вільне словосполучення, члени якого зберігають свої значення і лексико-граматичні властивості). Такий прийом можливий за наявності актуалізаторів прямого та переносного значень у преконтексті чи постконтексті ФО і служить, переважно, для створення гумористичного ефекту в творі, напр.: *Obecny prezydent Łodzi od dawna* ***rwał sobie*** *nad nimi* [zdegenerowanymi twórcami – Ю.Д.] ***włosy z głowy*** *i przy drugiej kadencji był już prawie* łysy (TO 77). Преконтекст актуалізує фразеологічне значення словосполучення *rwać sobie włosy z głowy* "дуже переживати з якоїсь причини": існує гармонійний семантичний зв'язок між розповіддю про т.зв. митців-дегенератів, котрі порушували спокій міста і були постійним "головним болем" для місцевої влади, та значенням ФО *rwać sobie włosy z głowy*. Натомість елемент постконтексту, а саме – компонент *łysy*, що належить до однієї тематичної групи з компонентом *włosy*, відроджує буквальне значення омонімічного до ФО вільного словосполучення. Таким чином, навмисна актуалізація прямого та переносного

фразеологізму розуміємо як прийом, так і результат (трансформовану одиницю); у польському мовознавстві на позначення цього явища традиційно закріплений термін "контекстуальна інновація".

[2] На джерело цитованого уривку ми надалі вказуватимемо з допомогою абревіатури назви твору в оригіналі (в дужках після цитати). "Неало" ("Niehało") – N, "Диво" ("Cud") – C, "Нова квітка правителя" ("Nowy kwiat cesarza") – NKC, "Шалене життя Рудольфа" ("Szalone życie Rudolfa") – SŻR, "Свинячим підтюпцем" ("Świńskim truchtem") – ŚT, "Секс та інші неприємності" ("Seks i inne przykrości") – SiIP, "Танго ортодонто" ("Tango ortodonto") – TO. Поряд із абревіатурою подаватимемо також номер сторінки, з якої взято цей приклад.

значення з метою створення комічного ефекту відбувається неодночасно: спочатку читач сприймає вислів як фразеологізм, потім – як вільне словосполучення (т.зв. *неодночасна* повна постконтекстна подвійна актуалізація фразеологізму).

На приклад подвійної актуалізації натрапляємо в іншому уривку: – *Typowe, jak tylko pojawiają się kłopoty, twój ojciec zawija ogon i znika. Wszyscy mężczyźni w tej rodzinie mnie zawiedli – spojrzała na mnie z goryczą. – Kompletnie* ***nie mają jaj****. Pomyślałem, że gdyby wiedziała, w jak znakomitej kondycji są moje jądra produkujące miliony plemników na minutę, nie wygadywałaby takich bzdur* (ТО 218). Метафоричний зміст ФО *(mężczyzna) bez jaj* "слабкий, малоенергійний чоловік, не здатний боротися із життєвими труднощами" не порушується, поки читач не натрапляє на елементи постконтексту, де, зокрема, у вільному словосполученні вжито контекстний синонім одного з компонентів ФО: *jaja – jądra*, що спричиняє неодночасну повну постконтекстну актуалізацію та очевидний гумористичний ефект.

Коментар до навмисно трансформованого фразеологізму *rwać sobie włosy z głowy* шляхом заміни традиційного компонента *głowa* на його контекстуальний синонім *klata* (*грудна клітка*) спричиняє його повну подвійну актуалізацію та неповторний комічний ефект у контексті: – *Chyba mnie nie dopuszczą do egzaminów, bo oblałem wszystkie testy próbne. Ojciec zaczął* ***wyrywać sobie włosy z klaty*** *(bo na głowie już nie ma), a babcia zarządziła poszukiwanie sztucznej szczęki, która wypadła jej pod czas radosnych podskoków* (ŚT 71).

Інколи авторський коментар служить для читача вказівкою на те, що вислів слід сприймати у прямому та переносному значенні, напр.: *[...] w Arturowym otoczeniu pojawiło się sporo kobiet. Anna, ale i Marysia. I Ala, co* ***ma kota*** *(w dwojgu znaczeń) (w tym jedno z ogonem) (drugie z receptą)* (С 175), пор. *mieć kota* "бути несповна розуму". Авторські коментарі з оригінальним графічним оформленням – характерна ознака стилю І. Карповича. Вдаючись до цього художнього прийому, письменник не завжди має на меті створення гумористичного ефекту. Подвійна актуалізація, спричинена таким коментарем, створює складне нашарування значень, підсилює образність, емоційність твору, напр.: *Już w mieszkaniu Mikołaja, porzuciwszy właściciela na łóżku, Artur podziękował Kaśce (wniebowziętej* ***w skowronkach****) (na niebie tylko gołębie) (równocześnie zasapanej i spoconej) za pomoc* (С. 216), пор. *ktoś w skowronkach* "хтось дуже задоволений, радісний".

На вдалий приклад ненав'язливої мовної гри з використанням прямого та фразеологічного планів значення натрапляємо в творі "Нова квітка правителя": *Powziąłem mocne postanowienie: stawiam czoła rzeczywistości. Nie mogę powiedzieć, żebym wprowadzał je w czyn* ***z wysoko podniesioną głową****. Nie niechcę o tym zadecydowała, ale stan chodników* (NKC 37), пор. *z wysoko podniesioną głową* "впевнено, гордо". Поганий стан тротуарів заважає ходити з високо піднятою головою: елементи постконтексту фразеологічної одиниці актуалізують пряме значення співзвучного з ним словосполучення, тонко натякаючи читачеві на іронічний підтекст сказаного.

Різновидом неодночасної подвійної актуалізації ФО є контекстуальна дефразеологізація, коли преконтекст начебто створює умови для актуалізації фразеологічного значення вислову, однак з постконтексту довідуємося, що його слід

сприймати *лише* як вільне словосполучення, напр.: – *Jak to? Jak to? – rzuciliśmy się jeden przed drugiego. Nawet Bulwiak łakomie* ***nadstawił ucha****, zapominając, że nie nałożył aparatu słuchowego* (ТО 111). Постконтекст, в якому йдеться про те, що герой забув надягти слуховий апарат, "забороняє" читачеві сприймати вислів *nadstawić ucha* в переносному значенні "почати слухати дуже уважно, із зацікавленням": людина не може слухати уважно чи неуважно, якщо вона фізично позбавлена можливості чути. Таким чином, словосполучення *nadstawić ucha* слід інтерпретувати буквально, опираючись на значення головного дієслівного компонента *nadstawić* "виставити вперед або повернути в певному напрямку, очікуючи на щось".

Якщо фразеологізм не має відповідника серед вільних словосполучень, відповідно дібраний контекст може актуалізувати буквальне значення окремих компонентів ФО, тобто створити умови для часткової подвійної актуалізації, напр.: *Przecież moich rodziców ani na moment nie można spuścić z oka. Zaraz wpakują się w jakieś romanse, afery kryminalne albo nekrobiznes. Niestety, mam za mało czasu, żeby załatwić im dozor kuratora. Co prawda babcia obiecała, że będzie* ***mieć*** *wszystko* ***na oku****, ale wiadomo, że jak znowu jej się odklei sztuczna rzęsa, to będzie miała wypaczony obraz rzeczywistości* (ŚT 27). Шляхом обігрування прямого номінативного значення компонента *oko* фразеологізму *mieć kogoś, coś na oku* "спостерігати за кимось або чимось, бути обережним, обачним щодо когось, чогось" за допомогою тематично спорідненого елемента постконтексту *sztuczna rzęsa* (*штучна вія*) авторові вдалося спричинити часткову подвійну актуалізацію ФО, виправдану неперевершеним комічним ефектом.

На подібні приклади часткової подвійної актуалізації натрапляємо в контекстах: *Muszę go* [Gonzo – Ю.Д.] *ciągle* ***mieć na oku****, przez co dostaję lekkiej shizofrenii i zeza rozbieżnego* (SIlP 91). – *A widzisz – mówię przez* ***krokodyle łzy****, jak najbardziej szczere krokodyle łzy; krokodyle też przecież tracą bliskich na torebki – jakie to przekleństwo* (NKC 188). Актуалізатором буквального значення компонента *oko* фразеологізму *mieć kogo na oku* "спостерігати за кимось, бути обачним щодо когось" є тематично пов'язаний з ним елемент постконтексту *zez rozbieżny* (*косоокість*). Елементи постконтексту спричиняють часткову подвійну актуалізацію й другому з наведених контекстів: відновлюється пряме значення словосполучення *krokodyle łzy* "нещирий, вдаваний плач".

Іноді відносно невеликі відрізки тексту містять декілька глибоко трансформованих фразеологізмів. Так, у наступному прикладі уважний читач помітить повну подвійну актуалізацію ФО та натяк на фразеологізм: *Z ich losem* [karpi wigilijnych – Ю.Д.] *jakoś szczególnie się solidaryzuję.* ***I one, i ja*** *przez wiele let* ***nie mieliśmy*** *w tym domu* ***prawa głosu****. Co roku wigilijny karp* ***staje mi ością w gardle*** (SIlP 77). На нашу думку, у першому реченні авторка вдалася до прийому фразеологічного натяку, побудувавши його за принципом використання образу нормативного фразеологізму *dzieci i ryby głosu nie mają* "дітям не можна втручатися в розмови дорослих". Якщо образний характер нормативної конструкції базується на протиставленні значень багатозначного компонента *głos*: відповідно "право на публічне висловлення думки" (його, згідно з ФО, не мають діти) та "здатність

говорити" (саме її не мають риби), то в авторській алюзії на фразеологізм йдеться про право голосу в обох випадках: головний герой таким чином вимагає уваги з боку дорослих, коропи, натомість, могли б висловити свій протест проти масових вбивств їх напередодні Святвечора. Така інтерпретація відомого фразеологізму посилює його сатирично-гумористичне звучання у творі.

У другому реченні, внаслідок розширення меж лексичної сполучуваності фразеологізму *coś staje się komuś ością w gardle* "щось позбавляє когось апетиту" шляхом уведення до преконтексту компонента *karp*, що тематично пов'язаний з компонентом ФО *ość*, відбувається одночасна подвійна актуалізація прямого та переносного значення словосполучення.

До прийому розгорнутої метафори автори вдаються вкрай рідко. Ось, наприклад, як головний герой творів Й. Фабіцької говорить про зміни в його житті, пов'язані зі вступом до вищого навчального закладу та переїздом до іншого міста: *Tak czy siak, przyszło mi* ***wyrwać*** *moje dotychczasowe życie* ***z korzeniami*** *i ostrożnie przesadzić w nowe miejsce. Mam tylko nadzieję, że w czasie przeszczepu pień mi nie obumrze i nie padnę złamany próchnicą* (TO 57). ФО *wyrwać coś z korzeniami* "усунути щось, знищити" вживається без змін у структурі та семантиці. У постконтексті фразеологізму натрапляємо на слова, об'єднані спільною темою з компонентами ФО, однак їх вжито не у прямому номінативному значенні (як у випадку подвійної актуалізації), а в значенні, що мотивується значенням ФО.

Прагнення "освіжити" мову твору, надати усталеним, добре відомим словосполученням якісно нових відтінків значення спонукає авторів вдаватися до свідомого розширення меж лексичної сполучуваності фразеологізмів, напр.: *podłożyć komuś świnię* "спричинитися до того, що хтось опиниться в неприємній ситуації, яка комусь зашкодить, скомпрометує когось". *No i przez moment zapanowała błoga cisza, jak w raju, zanim Bóg* ***podłożył*** *ludzkości* ***świnię*** *i stworzył kobietę* (ŚT 71), пор. нормативна схема сполучуваності – ***ktoś*** *podłożył świnię* ***komuś***; *Zaczynam się wściekać. Być może dlatego, że moje ciało stygnie, a wyświetlacz* ***ma to w dupie*** (N 105), пор. нормативна схема сполучуваності ***ktoś*** *ma w dupie* ***kogoś, coś***; *To jest cień prawdziwy, a ludzie jakby powariowali, lecz jest to wariactwo* ***z krwi i kości***, *tak zwane: wypisz, wymaluj* (N 191), пор. нормативна схема сполучуваності ***ktoś*** *z krwi i kości*.

Таким чином, вибрані нами приклади семантичних трансформацій фразеологізмів демонструють одну з найяскравіших ознак стилю І. Карповича та Й. Фабіцької – прагнення до постійних пошуків способів освіжити мову твору, надати їй нового звучання через відмову від банальних, затертих конструкцій. Однією з найбільш поширених функцій семантичних трансформацій є надання висловлюванню гумористичного чи іронічного забарвлення. Усі типи виявлених трансформацій реалізують цю функцію з однаково успішно. Крім того, прийоми подвійної актуалізації, розгорнутої метафори та розширення меж лексичної сполучуваності ФО допомагають підсилити образність, емоційність тексту, "оживити" мову твору. Це, в свою чергу, робить творчість письменника оригінальною, неповторною, такою, яку впізнають.

Список літератури

1. Bąba S., Liberek J. Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny. – Warszawa, 2002.

2. Dziamska-Lenart G. Innowacje frazeologiczne w powojennej felietonistyce polskiej. – Poznań, 2004.
3. Fabicka J. Seks i inne przykrości. – Warszawa, 2008.
4. Fabicka J. Szalone życie Rudolfa. – Warszawa, 2004.
5. Fabicka J. Świnskim truchtem. – Warszawa, 2006.
6. Fabicka J. Tango ortodonto. – Warszawa, 2006.
7. Karpowicz I. Cud. – Wołowiec, 2007.
8. Karpowicz I. Niehalo. – Wołowiec, 2006.
9. Karpowicz I. Nowy kwiat cesarza. – Warszawa, 2007.
10. Liberek J. Innowacje frazeologiczne w powojennej fraszce polskiej. – Poznań, 1998.
11. Majkowska G. Klasyfikacja semantyczna zamierzonych modyfikacji związków frazeologicznych // Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej / Pod red. M. Basaja, D. Rytel. T. 5. – Wrocław, 1988. – S. 143-163.
12. Pajdzinska A. Frazeologizmy jako tworzywo współczesnej poezji. Lublin, 1993.
13. Skorupka S. Słownik frazeologiczny języka polskiego. W 2 t. – Warszawa, 1967.
14. Słownik frazeologiczny PWN / Pod red. A. Kłosińskiej. – Warszawa, 2005.
15. Білоноженко В., Гнатюк І. Функціональна та лексична обробка українських фразеологізмів. – Київ, 1989.
16. Бойко О. Приемы реализации экспрессии устойчивых словесних комплексов в сатирико-юмористических жанрах (в сопоставлении с украинским языком): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Днепропетровск, 1981.
17. Болдырева Л. Стилистические особенности функционирования фразеологизмов: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Москва,1967.
18. Колесникова Э. Приемы обновления фразеологизмов в произведениях И. Ильфа и Е. Петрова // Вопросы истории и стилистики русского языка, 1966. – Вып. 25. – С. 14-31.
19. Подгурска Б. Приемы индивидуально-авторских трансформаций ФЕ в романах И. Ильфа и Е. Петрова "Двенадцать стульев" и "Золотой теленок" и способы их перевода на польский язык: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Москва, 1990. – 18 с.

Дильная Ю. М. **Способы и функции семантической трансформации фразеологизмов в современной польской прозе / Ю. М. Дильная** // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. – 2009. – Т. 22 (61). № 4 (1). – С. 148 – 153.

Статья посвящена исследованию семантических трансформаций фразеологизмов в произведениях современных польских прозаиков Игнация Карповича и Иоанны Фабицкой. Показано, как путем размещения традиционной фразеологичной единицы в нетипичном контексте авторам удалось достичь нужного эффекта – усиления трансформа, эмоциональности, юмористического или иронического трансфор произведения.

Ключевые слова: трансформация, фразеологическая трансформация, семантическая трансформация, контекст, двойная актуализация фразеологизма.

Dilna Y. M. **Types and functions of semantic transformation of phraseological units in modern polish prose / Y. M.Dilna** // Scientific Notes of Taurida V.I.Vernadsky University. – Series: Phylology. Social communications. – 2009. – V.22 (61), № 4 (1). – P. 148 – 153.

Semantic transformations of phraseological units in works of the modern Polish writers Ignacy Karpowicz and Joanna Fabicka are analyzed in the article. Classification of semantic transformation of phraseological units is done and their functions are shown.

Key words: phraseological unit, phraseological transformation, semantic transformation, context, double actualization of phraseological unit.

Стаття надійшла до редакції 15 вересня 2009 р.